

*Остапенко М.А.,
докторант кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

ГРОМАДЯНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УМОВАХ ПЛЮРАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується роль громадянського суспільства у досягненні конструктивного плюралізму, зокрема приділяється увага комунікативній складовій відносин як всередині громадянського суспільства, так і між ним та державою, яка в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як важливий спосіб реалізації політичного плюралізму та джерело формування нових форм його прояву.

Політичний плюралізм виступає найважливішим показником й водночас результатом зрілого розвитку демократичної політичної системи суспільства. В основі стабільної і здатної до змін політичної системи є не уніфікація інтересів, потреб, орієнтацій різних соціальних і політичних груп, а визнання її природної відмінності. При цьому необхідно усвідомити, що плюралізм відрізняється від плюральності (простої наявності великого розмаїття позицій, поглядів; частин, елементів чогось), він включає поняття сумісності інтересів, що в свою чергу передбачає їх узгодженість, тобто в загальному сенсі плюралізм – це єдність різноманітності, єдність множинності на базі єдиних, загально визнаних учасниками політичного процесу позицій, спільних цінностей. Зміст політичного плюралізму спрямовується не на те, щоб ліквідувати відмінності, а навпаки, на те, щоб стимулювати їх появу та координувати їх. Тобто, можна відзначити головну рису плюралізму, яка полягає у його здатності знаходити «точку» об'єднання протилежних явищ: множинність і єдність; автономія і об'єднання (спільнота); свобода і відповідальність; конкуренція і солідарність; децентралізація і централізм.

Плюралізм у науці розглядається переважно як принцип організації суспільного життя. Запроваджувати його як принцип покликана передусім держава, органи державної влади, створюючи умови для реалізації його засадничих ідей. Проте, плюралізм є і цінністю, і в цьому сенсі він більше стосується суспільства, передусім пов'язується зі ставленням і сприйняттям його людьми: для когось він має велику цінність, для когось меншу або ж ніяку. На це звернув увагу відомий німецький філософ І.Кант, вказуючи на те, що плюралізм є таким способом мислення, за яким на протигагу егоїзмові людина вважає себе не довершеним світом, а лише одним із членів суспільства [1, с. 487-488].

В залежності від того, як суспільство і влада розуміють і ставляться до поняття плюралізм, останній може викликати різні наслідки. Плюралізм в суспільстві може бути як конструктивним, коли відмінності соціальних інтересів, підходів до проблем, способів вираження політичних позицій стабілізують суспільство, посилюють ефективність політичних інститутів і деструктивним, коли відмінності виступають базою соціальної дезінтеграції, зростання соціальних конфліктів і кризових ситуацій. Слід зазначити, що головну роль в цьому відіграє громадянське суспільство, основне завдання якого – досягнення консенсусу між різними соціальними силами та інтересами. І тут важливого значення набуває проблема самоорганізації громадянського суспільства. Не вдаючись у теоретичні підвалини цієї проблеми, зацентруємо увагу на комунікативній складовій відносин як всередині громадянського суспільства, так і між ним та державою, яка в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як важливий спосіб реалізації політичного плюралізму та джерело формування нових форм його прояву.

Значимість комунікаційних процесів в сучасному суспільстві не потребує доказів. Варто підкреслити те, що комунікація має соціальну природу, є необхідним елементом взаємодії

людей, груп, народів, держав, під час чого відбувається обмін інформацією, почуттями, оцінками, значеннями, змістами, цінностями. Без комунікації стає неможливим конститування соціальних спільнот, соціальних систем, інститутів, організацій, і в решті решт, є неможливим існування соціальності, соціуму як такого. Досліджуючи проблеми політичної комунікації, американський вчений Л.Пай називає її “павутиною людського суспільства”, що є основою для організованого формування в суспільстві владних відносин [2, с.230].

На сьогоднішній день комунікація вивчається на основі багатьох теорій: теорії інформаційного суспільства (Д.Белл, З.Бжезинський тощо), “розуміної соціології”, яка ствержує, що основним результатом комунікації є взаєморозуміння між людьми. Також ідея комунікації, і політичної зокрема, міститься в працях Т.Парсонса, Ю.Хабермаса, К.Дойча. Так, Т.Парсонс вказує на те, що найбільш важливий соціальний процес – це процес комунікації значень, символів, тобто рух інформації. Процес передачі інформації спрямовується на соціальний розвиток суспільства і на його усталеність. Каталізатором соціальних процесів (соціальної взаємодії) за Т.Парсонсом виступає інформаційний обмін взаємодіючих систем і підсистем. [3, с.27].

Американський політолог К.Дойч розробив інформаційно-кібернетичну модель політичної системи. На його думку, політична система – це мережа комунікацій та інформаційних потоків, це система прийняття рішень на основі різноманітних інформаційних потоків.

Розвиваючи ідеї комунікативного тлумачення соціального і політичного світу, Ю.Хабермас розглядає суспільство як продукт людської взаємодії, звідси виникає його теорія соціальної дії – стратегічної, нормативної, драматургічної, комунікативної.

Комунікативну складову плюралістичної демократії пояснює її теорія дискурсу, яка виникає в 70-ті роки минулого століття. Згадана теорія розглядає політичну реальність як складне комунікативне явище, що обмежується не лише характеристикою учасників комунікації, а й включає той соціальний контекст, в який вони вписуються, а також процес вироблення й сприйняття повідомлення. Як зазначає український дослідник Побочий І.А., термін “дискурс” в політології означає не міжперсональний, який має лише особистісне значення, діалог як мовна подія, а соціальний діалог, який відбувається за посередництвом і через суспільні інститути між політичними акторами, а також і між політичними інститутами. Виходячи з цього, політичний дискурс – це обмін обгрунтованими позиціями, поглядами відповідно до певних правил, внаслідок чого здійснюються дії для розв’язання соціально значущих проблем. При цьому всі громадяни мають залучатись до процесу прийняття рішень, прояснюючи для себе і переконуючи інших (за допомогою вагомої інформації та логіки), який курс буде найдієвішим у розв’язанні соціально і політично орієнтованих проблем [4, с.104]. Під час політичного дискурсу кожна альтернативна позиція повинна чітко обгрутовуватись, терпляче вислуховуватись, критично аналізуватись, щоб було видно її сильні та слабкі боки. Політичний дискурс передбачає врахування альтернативних точок зору.

Дискурс, згідно з вищезгаданою концепцією комунікативної дії Ю.Хабермаса, являє собою спосіб діалогічно аргументованого випробування спірної претензії на значимість з метою досягнення загальнозначущої згоди. “В дискурсах ми намагаємось знову створити проблематизовану злагоду, яка мала місце в комунікативній дії, шляхом обгрунтування” [4, с.109]

Істинний дискурс як спосіб мовної комунікації, за Ю.Хабермасом, базується на дотриманні наступних правил:

- участь у дискурсі є відкритою для будь-якого суб’єкта, який розуміє мову і має рівні права з усіма учасниками дискурсу;
- в дискурсі забороняється здійснювати будь-який примус з метою досягнення згоди;

- учасники дискурсу мають право діяти лише на основі мотиву досягнення кооперативної та аргументованої злагоди [4, с.109].

Хибний дискурс постає як феномен хибної злагоди, як закономірний наслідок примусу, закладеного в самій структурі комунікації. Вона є породженням систематичного порушення одного з правил дискурсу.

Виходячи з розуміння політичного дискурсу як певної форми взаємодії між політичними суб'єктами, в плюралістичному суспільстві можна спробувати виділити такі основні його форми, на базі яких утворюється безліч інших варіантів:

- переговори – процес обговорення двома або більшою кількістю учасників проблем, які торкаються інтересів всіх діючих сторін з метою пошуку шляхів їх вирішення; головне призначення переговорів – це вирішення спірних питань і створення умов співпраці;

- публічні дискусії, суть яких в тому, що кожний індивід, одержуючи інформацію за допомогою того чи іншого каналу, повною мірою може взяти участь у суспільній дискусії, має можливість чути й бути почутим;

- створення коаліцій (об'єднання думок, позицій) – з латинської мови коаліція означає “об'єднуватися” – тобто це об'єднання між політичними партіями або громадськими організаціями, громадсько-політичними діячами для реалізації спільних дій.

Цікавою є класифікація форм політичного дискурсу, яку пропонує Побочий І.: конфліктний дискурс (дебати, спори, критичне обговорення); дискурс узгоджень (переговори, “кругли столи”, пакти) [4, с.108].

Сучасне суспільство є інформаційним суспільством, що супроводжується затвердженням нового – інформаційного - середовища, нових соціальних і моральних цінностей, нового способу життя і нових принципів управління. Відносно нового середовища можна сказати, що воно має конкурентний характер, що виявляється як публічне змагання різних соціальних груп та їх представників за владу (Р.Даль). Умовами конкурентного політичного середовища науковці визначають:

- плюралістичний соціальний лад;

- індивідуальна воля, наявність суспільної думки;

- високий рівень соціально-економічного розвитку суспільства: чим вищий соціально-економічний рівень розвитку країни, тим ймовірніше, що її режим є майже поліархією, тобто режиму, при якому існує конкурентне політичне середовище, режиму, який подається як ідеал, якого не можна досягти в повному обсязі, проте різна ступінь наближення до якого свідчить про різну міру демократичності відповідного режиму. “Шанси на політичну конкуренцію дійсно залежать від соціально-економічного розвитку суспільства” (Р.Даль);

- цивілізоване вирішення соціально-політичних проблем, без використання насильства, без традицій залучення армії і поліції в політичне життя суспільства;

- демократичний тип політичної культури;

- ідеологічний плюралізм;

- реалізація і гарантія політичних прав громадян: право створювати і вступати в організації; свобода слова; право обирати, вільні та чесні вибори; право обіймати державні посади; право політичних лідерів змагатися за підтримку або голоси виборців; наявність альтернативних джерел інформації; наявність інститутів, що роблять політику уряду залежною від голосів виборців;

- реалізація таких ліберальних свобод, як юридично забезпечена можливість протистояння владі, свобода самовираження з політичних питань без остраху покарання з боку держави, таємне голосування на виборах, де кандидати від різних політичних партій змагаються за голоси виборців, і після чого ті, що програли, мирним шляхом передають свої місця переможцям;

- незалежність ЗМІ від владних структур [2,3,4,6,7].

В контексті вищезазначеного важливим виступає зворотній зв'язок, тобто певна комунікаційна мережа, яка дозволяє реагувати населенню на інформацію, отриману від

влади поведінковими змінами (сприймати/підтримувати чи критично аналізувати/відкидати) і, навпаки, реагувати владі на інформацію, яка поступає від населення. Так, Г.М.Андреєва правомірно стверджує, що комунікація є “взаємовпливом взаємодіючих суб’єктів” [2,с.226].

Іншими словами, за даних умов для підтримки цілісності суспільства зростає значимість зворотнього зв’язку, а також гострої актуальності набуває проблема механізмів його формування між сегментами суспільства. Тобто на сьогоднішній день важливим питанням є розробка і аналіз різних форм, методів, каналів комунікації, за допомогою яких відбувається діалог між сегментами суспільства, між владою і суспільством. Стосовно останнього (діалог між владою і громадянським суспільством) можна згадати французького дослідника Ж.-М.Коттре, який виділяє наступні етапи еволюції відносин між керуючими і керованими: відносини ідентичності, коли керуючі ідентичні керованим; відносини включення, коли всі керуючі є членами політичної спільноти, проте не всі керовані є членами керуючого кола, подібні відносини включають взаємопроникнення і взаємовплив керуючих і керованих; в умовах розширення політичної спільноти відносини між керованими і керуючими стають відносинами перехрещення, коли керуючі частково віддаляються від керованих, між ними з’являються проміжні ланки (політичні і неполітичні організації), проміжні інститути (вибори, референдуми, ЗМІ), за допомогою чого і відбувається між ними діалог (комунікація) [3, с.70].

Саме на останньому етапі ускладнюється процес комунікації, і, відповідно, зростає роль зворотнього зв’язку. Останній етап в реальному житті – це синтез ліберальної та електоральної демократії, який супроводжується поєднанням вимог розвитку політичного і суспільного плюралізму та наявністю альтернативних джерел інформації (насамперед, незалежних ЗМІ, до яких громадяни мають політично необмежений доступ) з можливостями прямого і опосередкованого “резервування” для певних політичних сил, які не контролюються електоратом, місць у парламенті та уряді держави.

У 1994 році Девідом Вілкоксом було запропоновано п’ять рівнів залучення громадян до політичного життя:

- інформування громадян про плани органів державної влади; як правило, це односторонній потік інформації, який може спиратися на дослідження громадської думки, налагодивши зворотній зв’язок;

- консультації, під час яких представникам громади пропонують одне чи декілька різних питань, а думки, які ті висловлюють при цьому, будуть враховано під час прийняття остаточного рішення;

- спільне ухвалення рішень, де влада співпрацює з суспільством та організаціями, які його репрезентують, ідентифікуючи його потреби, остаточне рішення приймається спільно із суспільними партнерами;

- спільна реалізація полягає у спільній ідентифікації потреб, і надалі на спільній реалізації узгодженої програми у формі партнерства;

- делегування (громадське керування) – виконання завдань і підтримка незалежних громадських ініціатив, коли влада відмовляється від аналізу суспільних потреб і визначення способів розв’язання існуючих проблем, натомість підтримує діяльність організацій громадянського суспільства, наприклад, через дотації [5, с. 22].

Також слід зупинитися на наявності перешкод, які заважають нормальному та ефективному процесу узгодження суспільних інтересів та формуванню громадської активності. Подібні перешкоди притаманні як владі, так і громадянському суспільству.

«Бар’єри» з боку органів влади:

- відсутність досвіду співпраці з громадськістю або негативний досвід;
- недовіра до знань та колективного розуму окремих груп спільноти;
- переконання, що тільки фахівці можуть підготувати вірний аналіз та плани;
- переконання в тому, що зустрічі з чисельними групами осіб – це змарнований час;
- недостатня кількість працівників, що мають компетентність модераторів, здатних

вести ефективну дискусію, що закінчується конкретним результатом;

- низький рівень взаємного порозуміння та ефективності суспільної комунікації;
- «демонічна» віра представників влади в силу власних непорушних переконань і власної безпомилковості;
- приховані групові та особисті цілі представників влади, які суперечать інтересам громади;
- надмірний рівень політичної заангажованості та залежності, який домінує над суспільним інтересом;
- низький рівень професійної, суспільної, етичної компетентності представників влади;
- надмірна концентрація на невідкладних справах і розв'язанні поточних проблем;
- неготовність створювати організаційні і фінансові засади діяльності, які пов'язуються з широкою участю громадськості;
- особисті побоювання представників влади втратити владні повноваження, критики і відкритого звинувачення, виявом некомпетентності.

Перешкоди з боку потенційних учасників цього процесу (громадян):

- загальна недовіра до представників влади;
- побоювання застосування маніпуляції з боку влади;
- слабкий рівень організаційного та інституційного представництва окремих сегментів суспільства та груп інтересів;
- несформованість ефективних форм співпраці різних суспільних груп;
- низький рівень інтеграції спільноти;
- низький рівень самоідентифікації людей з соціальною групою, територією, регіоном, в якому вони мешкають;
- низький рівень готовності до співпраці і спільного розв'язання проблем;
- концентрація громадськості на минулому і тому, що може виступати основою для роз'єднання людей [5, с. 26-27].

Переконати обидві сторони у доцільності громадської участі можна, тільки аргументовано показавши їм переваги і користь від цього для кожної сторони.

В яких формах реалізується громадська участь? Це: звернення громадян, місцеві референдуми, органи самоорганізації населення, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, «кругли столи» [7].

Підсумовуючи, можна зазначити, що для досягнення конструктивного плюралізму значна роль відводиться саме громадянському суспільству, яке повинно визначати норми і межі, які здатні блокувати руйнівні потенції боротьби, конкуренції між різними силами, підпорядковуючи їх стабілізуючим суспільство задачам.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник /В.І.Шинкарук(голова редк.). – К., 2002.
2. Недбай В. Основні концептуальні підходи до дослідження процесу політичної комунікації /Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008.- Вип.12. – С.225-232.
3. Связи с общественностью в политике и государственном управлении /Под общ. ред. В.С.Комаровского. – М.: Издательство РАГС, 2001. – 520с.
4. Побочий І.А. Політична боротьба: праксеологічний вимір: Монографія. – К.: Абрис, 2007. – 352с.
5. Процак О. Участь громадськості у процесі ухвалення рішень: Навчальний посібник. – Київ, 2007. – 188с.
6. Визначення і вимірювання демократії /За редакцією Д.Бітема; Переклад з англійської Ганна Хомечко – Львів: Літопис, 2005. – 318 с.
7. Громада і влада: участь громадськості у місцевому самоврядуванні. Співпраця із ЗМІ: Навчальний посібник / укл.О.Карий, О.Процак. – Київ, 2006 . –164 с.